

Nieuws van het Stadsarchief

Openingstijden

Het Stadsarchief is in de maanden juli en augustus gesloten op zaterdag.

Aanwinsten

- DVD: 40 jaar Hintham-Zuid, een film van Anne-Marie van den Thillart met sfeerbeelden van deze wijk van Rosmalen uit 2006.
- Negatievenarchief van Nol van Asseldonk, te weten *NOVA-Studio Het Zuiden*. Omvang circa 1000 negatieven van 's-Hertogenbosch uit de periode 1960-1970.
- Foto's en programma's van het *confetti cabaret* uit de jaren zestig van M. van der Velden.
- DVD met gedigitaliseerde 8 mm films van Jan Vis over diverse carnavalsonderwerpen.
- Twee video's met de tv-uitzending en de samenvatting van het koninklijk bezoek aan 's-Hertogenbosch op 30 april 2007.

Promoties en publicaties

De afgelopen jaren is in het Stadsarchief onderzoek gedaan naar uiteenlopende onderwerpen voor promotie-onderzoeken. Via deze rubriek houden wij u van de resultaten daarvan op de hoogte.

Vorig jaar promoveerde Geertruy Van Synghel aan de Universiteit Leiden op een onderzoek naar de stedelijke secretarie van 's-Hertogenbosch tot het midden van de vijftiende eeuw. In april verscheen de handelseditie van haar dissertatie: *Actum in camera scriptorum oppido de Buscoducis. De stedelijke secretarie van 's-Hertogenbosch tot ca. 1450*. Uitgeverij Verloren, prijs € 42,-.

Elise van Nederveen Meerkerk promoveerde eind maart van dit jaar aan de VU in Amsterdam op een onderzoek naar de vrouwen in de textielnijverheid (met name het spinnen en weven) in de Republiek

der Verenigde Nederlanden. In dit onderzoek staan vier plaatsen centraal waarin de textielnijverheid een voorname positie innam, waaronder 's-Hertogenbosch. Het proefschrift: *De draad in eigen handen. Vrouwen en loonarbeid in de Nederlandse textielnijverheid, 1581-1810*. Uitgeverij Aksant, prijs € 29,90. De meest recente promovendus die het Stadsarchief raadpleegde is Peter De Cauwer die aan de Universiteit van Amsterdam op 2 mei 2007 zijn dissertatie *Tranen van bloed. Het beleg van 's-Hertogenbosch en de oorlog in de Nederlanden, 1629* verdedigde. Een handelsversie hiervan zal later dit jaar verschijnen.

DVD Met Gansen Trou

Niet alleen uw tijdschrift *Bossche Bladen*, maar ook een van de oudste nog bestaande heemkundetijdschriften in Noord-Brabant zal op DVD verschijnen. Het tijdschrift *Met Gansen Trou*, uitgegeven door Heemkundekring 'Onsenoort', waaronder ook Bokhoven en Engelen behoren, zal bij voldoende belangstelling op DVD uitkomen. De DVD bevat ruim 11.000 pagina's van dit tijdschrift, heeft een zoekprogramma en de mogelijkheid om de tekst in Word om te zetten en te printen. De DVD kost € 15,-. U kunt uw interesse kenbaar maken per brief aan Heemkundekring Onsenoort, postbus 1, 5253 ZG Nieuwkuijk of via mail: bestuur@hkkonsenoort.nl. Vermeld s.v.p. uw naam, adres, postcode, woonplaats en het gewenste aantal DVD's.

Nieuws van De Boschboom

Bij deze editie van *Bossche Bladen* ontvangt u onze brochure, uitgevoerd in de nieuwe huisstijl van *De Boschboom*. Fris en eigentijds. Met deze nieuwe huisstijl neemt *De Boschboom* al een voorschot op de viering van haar 40-jarig jubileum in 2008.

Aan onze website is voortaan ook een link toegevoegd naar www.grootboschdictee.nl

Deze website geeft naast informatie over het *Grôot Bosch dictee* van dit jaar en voorgaande jaren ook allerlei andere aspecten van de Bossche taal weer. 'Huuijke' af voor de samenstellers.

In de zomerperiode zijn er geen activiteiten gepland. In het najaar komen wij met een excursie en een aantal lezingen, waarvan er natuurlijk ook enkele passen in het jaarthema 'Straten en pleinen' van SHP / De Tijdreiziger. Daarover meer in de volgende *Bossche Bladen*.

Voor meer informatie: Cultuurhistorische vereniging *De Boschboom*, Secretariaat: Postbus 1360, 5200 BK 's-Hertogenbosch of www.boschboom.nl

Nieuws van de BAM

Archeologisch onderzoek aan het Hinthamereinde

De afgelopen jaren heeft de BAM heel wat onderzoek gedaan in de binnenstad van 's-Hertogenbosch. Inmiddels hebben we daardoor een aardig beeld van wat er op een bepaalde locatie aan archeologische resten verwacht kan worden. Dat dit beeld niet overal klopt, bleek bij een onderzoek in maart 2007 op een terrein achter Hinthamereinde 64 en 66. Hier zal binnenkort gestart worden met de

bouw van woningen met daaronder een parkeerkelder. Omdat het een achterterrein betreft dat op de oudste kaarten als grotendeels onbebouwd staat aangegeven waren de verwachtingen niet hoog gespannen. We weten echter nog maar weinig van dit deel van de stad en wilden daarom toch een onderzoek doen. Het Hinthamereinde is in de loop van de 15e eeuw bij de stad getrokken en voorzien van een stadsmuur. Wanneer dat precies is gebeurd en hoe deze uitbreiding georganiseerd was, is nog onduidelijk. Op de oudste kadastrale kaart uit 1820 is op de plaats van het onderzoeksterrein een klein huisje afgebeeld dat hoort bij Hinthamereinde 66. De rest van het terrein is daarop leeg en vermoedelijk in gebruik als tuin.

Tot onze verbazing kwamen bij het onderzoek resten tevoorschijn van diverse gebouwen die terug gaan tot de 15e eeuw. Deze besloegen een groot deel van het achterterrein en blijkbaar was het gebied oorspronkelijk veel dichter bebouwd dan we dachten. De bebouwing lag aan een smal steegje tussen Hinthamereinde 66 en 64A. Het steegje, dat nog herkenbaar is aan de straatzijde, heette 'Achter de Groene Jeger' en was genoemd naar het huis nummer 66. Het liep oorspronkelijk helemaal door in de richting van de stadsmuur en moet er al vanaf de 15e eeuw hebben gelegen. Dat is opmerkelijk want blijkbaar is dus bij de oudste bebouwing in dit deel van de stad rekening gehouden met een steegje om het achterterrein te bereiken. Het steegje was zelfs meteen voorzien van bestrating en in het midden lag een goot voor de afvoer van regen- en afvalwater. Al in de 15e eeuw werd aan het steegje, achter nummer 66, een vrij groot en degelijk gebouw neergezet met een leng-



te van ongeveer 9,10 m en een breedte van minimaal 4,50 m. De fundering bestond uit brede bakstenen kolommen die waren verbonden door smallere muurtjes. We denken dat op de kolommen een houten constructie heeft gestaan. Helaas waren er geen resten van vloeren bewaard gebleven en over de indeling en de functie van het gebouw is niets bekend. Waarschijnlijk is het een werkplaats geweest voor een ambacht. In de volgende eeuwen werd het gebouw een paar keer uitgebreid in de richting van het Hinthamereinde. Deze aanbouwen waren voorzien van een bakstenen vloer. In de loop van de 17e eeuw werd een groot gedeelte van het gebouw gesloopt. Alleen de muur langs het steegje bleef staan. Deze werd verbouwd tot tuinmuur. Op het gedeelte, dat zich het dichtst bij het Hinthamereinde bevond, werden kleine huisjes gebouwd, zogenaamde kamers. Bij de opgraving zijn minimaal twee van dergelijke kamers onderzocht. Tegen de muur die de twee huisjes van elkaar scheidde was een schouw aange-

Fundering van het 15e-eeuwse gebouw achter Hinthamereinde 66. De muur is zwaarder uitgevoerd op de plaatsen waar staanders van een houtconstructie hebben gestaan. Links van de muur bevond zich het steegje 'Achter de Groene Jeger'. (Foto: BAM)

bracht. Daarnaast was een pot ingegraven waarin 's avonds de as kon worden geveegd zodat door het smeulende vuur geen brand kon ontstaan. De 17e-eeuwse kamers zijn vermoedelijk in de 19e eeuw afgebroken.

Aan de overkant van het steegje Achter de Groene Jeger was een zoutziederij gevestigd. Deze wordt al vermeld in 1654 en heeft bestaan tot het midden van de 20e eeuw. In een zoutziederij werd ruw zout dat onder andere uit het Middellandse-Zeegebied werd aangevoerd, vermengd met water en in grote pannen verhit. In het ruwe zout zaten veel verontreinigingen die gebonden konden worden door ossenbloed aan het mengsel toe te voegen. De veront-

reinigingen kwamen na verloop van tijd boven drijven en werden afgeroomd. Als door het kookproces het meeste zout was uitgekristalliseerd werd het in manden geschept om verder te kunnen drogen.

Bij de opgraving hoopten we sporen van deze zoutziederij aan te treffen. Helaas was op dit gedeelte van het terrein de bodem in het recente verleden al verstoord. Alleen dicht bij het Hinthamereinde kwam nog een fornuis tevoorschijn waarop een zoutpan gestaan moet hebben. Het fornuis heeft een sleutelgatvormige plattegrond met een rond deel waarop de pan heeft gerust en een rechthoekig deel van waaruit gestookt kon worden. Op basis van de gebruikte bakstenen kan het gedateerd worden in de 19e eeuw. Na het weghalen van het fornuis bleek zich hieronder een enorme waterput te bevinden. Deze had een dia-

De resten van het zoutziedeventje. Links is de deels verstoorde ronde fundering onder de ketel te zien, rechts de rechthoekige stookvloer. (Foto: BAM)

meter van 2,60 m en was voorzien van een koepel. Door middel van een loden pijp kon men water uit de put pompen. Dergelijke grote waterputten komen niet vaak voor in de stad en we denken daarom dat de omvang te maken heeft met de zoutziederij waarvoor grote hoeveelheden water nodig waren.

Het onderzoek heeft onverwacht veel informatie opgeleverd over de ontwikkeling van de bebouwing op het achterterrein van het Hinthamereinde. Blijkbaar was al snel nadat het gebied binnen de stadsmuur was komen te liggen, sprake van bebouwing op het achterterrein die toegankelijk was via een smal steegje. Het onderzoek is inmiddels afgerond en binnenkort wordt op het terrein gestart met de bouw van woningen.

Ronald van Genabeek

Meer afbeeldingen van het onderzoek zijn te vinden op: www.s-hertogenbosch.nl onder Stad en Wijken>Monumenten>Onderzoek>Hinthamereinde.

Beschilderde balklagen in de Verwersstraat

Verwersstraat 10

In de drie panden (Verwersstraat nr. 10, nr. 12 en nr. 14/16), waarin de winkel 'Schneider Outdoor' is gevestigd, kwamen in september 2006 op de begane grond de balklagen in het zicht. Er vond een verbouwing plaats waarbij een nieuw verlaagd systeemplafond werd aangebracht.

Bij een verbouwing in 1909 waren nr. 10 en 12 al samengevoegd. In 1967 werd samen met nr. 14/16 één grote winkelruimte op de percelen gerealiseerd. Tegelijkertijd werden de panden over de gehele breedte van één nieuwe onderpui voorzien. Daarboven hebben de drie panden elk een 19e-eeuwse gepleisterde lijstgevel.

Tijdens het aanbrengen van het nieuwe plafond was er even gelegenheid om de balklagen te onderzoeken.

Het voormalige hoofdhuis van nr. 10 (het meest linkse pand van de drie) heeft een indeling gehad in een voorhuis met vast achterhuis gescheiden door een brandmuur. De balklaag bestaat uit een 15e-eeuwse samengestelde balklaag met moer- en kinderbinten. Het voorhuis is drie balkvakken diep, het achterhuis twee. In het eerste, vierde en vijfde balkvak is een extra onderslagbalk aangebracht. Dit pand heeft nog een houtskelet met muurstijlen en korbeels gehad. De pengaten, van voormalige muurstijlen en korbeels, zijn nog duidelijk zichtbaar in de sleutelstukken onder de moerbalken. Van deze 15e-eeuwse gotische sleutelstukken is er één nog helemaal gaaf. De overige sleutelstukken zijn beschadigd (bij het aanbrengen van de gangmuur), verwijderd of afgezaagd. De onderslagbalk, halverwege het eerste balkvak, is aan beide zijden voor-





1. Verwersstraat 10: 15e-eeuws gotisch sleutelstuk met pengaten van voormalige muurstijl (rechts) en korbeel (midden). (Foto: BAM)

2. Fragment van de vroeg 17e-eeuwse rankenschildering in het achterhuis van Verwersstraat 10. (Foto: BAM)

3. Fragment van de rankenschildering op een van de kinderbinten en op het veld tussen de kinderbinten; Verwersstraat 10. (Foto: BAM)

4. Onderzijde van een beschilderde balk en console op de eerste verdieping van Verwersstraat 63. (Foto: BAM)

zien van een geprofileerd sleutelstuk uit de 17e eeuw.

De balklaag in het achterhuis is okergeel geschilderd. Op enkele plaatsen is te zien dat er onder de okergele verflaag een rijke, vroeg 17e-eeuwse rankenschildering schuil gaat.

Fragmenten van deze rankenbeschildering bevinden zich zowel op de kinderbinten als op de velden daartussen. De basiskleur is roodbruin. De zijanten van de kinderbinten zijn beschilderd met gele doorlopende ranken, met imitatie beslagwerk. Deze ranken heb-

ben een kader van gele biezen. Op de velden tussen de kinderbinten zijn ranken te zien die meer driedimensionaal aandoen en een meer organische uitstraling hebben. Deze ranken zijn uitgevoerd in geel en bruin met zwarte schaduwranden, met eromheen een kader van gele biezen. Op de roodbruine basiskleur is op sommige plaatsen ook blauw aangetroffen. Deze beschildering loopt door over de hele breedte van het achterhuis. In 1967 is echter, links in het achterhuis, met steengaaswanden een ruimte voor een trappenhuis afge-

scheiden. Daarvoor zijn in dit gedeelte van de balklaag de moerbalk en de achterste onderslagbalk afgezaagd en kinderbinten en vloerdelen verwijderd.

In zowel het voor- als het achterhuis zijn nog behangfragmenten aangetroffen, die nader onderzocht moeten worden.

Verwersstraat 63

Het pand Verwersstraat 63 ligt op de hoek van het Oud Bogardenstraatje en de Verwersstraat. Het huis aan de Verwersstraat bestaat uit een voor- en achterhuis. Zowel het voor- als het achterhuis heeft een begane grond, verdieping en een zolder.

Al eerder (2005) werd een groot deel van dit pand gedocumenteerd. Tijdens recente verbouwingswerkzaamheden op de eerste verdieping (eind 2006) kwam een deel van de balklaag in het zicht, die ingemeten en gedocumenteerd kon worden.

De balklaag bestaat uit een beschilderde 17e-eeuwse enkelvoudige balklaag met ojiefvormige (in doorsnede een flauwe s-vorm) consoles. De consoles zijn met drie gesmede spijkers aan de balken verankerd. De consoles, de balken en de velden tussen de balken zijn beschilderd. De basiskleur is roodbruin. Alle kanten van de consoles en balken zijn in deze kleur geschilderd, terwijl ze aan de onderkant afgewerkt zijn met een blauwe en een okerkleurige bies langs de randen. De velden tussen de balken zijn roodbruin geschilderd met een kader van een okergele, een blauwe en een okerbruin geschilderde bies.

Een rankenschildering of biezenschildering was een gebruikelijke decoratie op balklagen in de eerste helft van de 17e eeuw.

Irene Dekker

Begrippenlijst Bouwhistorie

In de berichten van de BAM staan vaak begrippen die voor bouwhistorici duidelijk zijn. Argeloze lezers fronzen hun wenkbrauwen. Hieronder een nadere verklaring van gebruikte begrippen.

- **Balklagen** = (verdiepings-)vloerconstructies, bestaande uit houten balken.
- **Balkvakken, balkvelden** = ruimte, afstand tussen twee opeenvolgende (moer-)balken (meestal ca. 2,50-3,50 m.), vaak gebruikt als aanduiding van maat (bijv. 'huis, vier balkvakken diep').
- **Brandmuur** = scheidingsmuur tussen middeleeuws voor- en achterhuis, waartegen doorgaans de stookplaatsen gesitueerd waren.
- **Console** = houten of stenen ondersteuning van balk bij de oplegging in de muur, vaak voorzien van decoratieve profilering of beeldhouwwerk. Verwant aan *sleutelstuk*.
- **Enkelvoudige balklaag** = vloerconstructie van reeks balken, achter elkaar geplaatst en overspannend van zijmuur tot zijmuur.
- **Korbeels** = schuinsgeplaatste houten schoren in houtskelet, als constructieve versteviging tussen horizontale balk en verticale muurstijl.
- **Lijstgevel** = aan bovenzijde vlak afgedekte gevel met klassieke kroonlijst als gootconstructie. In klassiek georiënteerde architectuur toegepast vanaf 16e eeuw tot begin 20e eeuw.
- **Moer- en kinderbinten (samengestelde balklaag)** = houten vloerconstructie, met name toegepast vanaf de Middeleeuwen tot in de 17e eeuw, bestaande uit grote (moer-)balken, overspannend van zijmuur naar zijmuur, onderlinge afstand ca. 2,50-3,50 m. (zie *balkvakken*). Haaks hierover kleine (kinder-)balken. Als bouwkundige term toepast vanaf de 19e eeuw. Oorspronkelijk aangeduid als 'Balcken en ribben'.
- **Muurstijlen** = verticaal onderdeel van houtskelet, als houten kolommen tegen of in de muur geplaatst onder *moerbalken*.
- **Ojief** = klassieke profilering, bestaande uit staande of liggende s-vorm, meestal toegepast in kroonlijsten, maar ook in consoles vanaf 16e-eeuwse renaissance en later.
- **Pengaten** = gaten in houtconstructies waar verbindingsspennen van andere houten onderdelen in werden geslagen.
- **Sleutelstuk** = houten slof of verzwaring onder een moerbalk bij de oplegging in de muur (vgl. *console*), meestal gebruikt als verbindingselement in een houtskelet tussen *moerbalk*, *muurstijl* en *korbeel*. Sleutelstukken werden vanaf de Middeleeuwen tot in de 17e eeuw toegepast en werden vaak voorzien van een decoratieve profilering aan voor- en onderzijde.